Nicolae FELECAN

Considerații asupra primelor gramatici românești tipărite (I)

N.F. – prof. univ. dr., latinist, membru al Societății de Studii Clasice din România, al Societății de Ştiințe Filologice din România şi Société de Linguistique Romane din Franța. Decan al Facultății de Litere (1996-2004), prorector al Universității de Nord Baia Mare (1993-1996, 2004-2008). Volume: *Limba latină* (1986), *Paronimia în limba română* (1993), *Ghid practic pentru predarea şi învățarea limbii latine* (1994), *Dicționar de paronime* (1996), *Sintaxa limbii române* (2002), *Vocabularul limbii române* (2004), *Terminologia corpului uman în limba română* (2005), *Între lingvistică şi filologie* (2011) ş.a.

Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae este prima gramatică românească tipărită[1] și prima gramatică a limbii române scrisă integral cu litere latine, considerate de autorul ei „Vechile litere ale românilor, identice cu cele ale latinilor sau vechilor locuitori ai Romei, de la care aceştia îşi trag originea" (SA II: 44). Ea a apărut la Viena (Vindobonae), în anul 1780, în tipografia lui Josephus, nobil de Kurzböck.

Elementa constituie, totodată, punctul de pornire pentru astfel de lucrări și „un adevărat act de naştere a lingvisticii și filologiei naționale" (Coteanu & Dănăilă 1970: 21)[2].

Datele de pe copertă arată că autorul ei este Samuil Micu (*composita ab Samuele Klein de Szad*)[3], în timp ce Gheorghe Șincai a revizuit-o și a scris și cuvântul către cititori, „în care a formulat tezele istorice și lingvistice de bază ale crezului Școlii Ardelene" (Macrea 1970: 59). Titlul Prefeței apare într-o formă cât se poate de protocolară, Georgius Gabriel Sinkai Candido Lectori S.P.D. [*Salutem Plurimam Dat*][4], probabil și datorită faptului că Șincai era la cea dintâi lucrare tipărită.

Ca structură, *Gramatica* are patru părți: *Despre ortografie* (De ortographia), *Despre eti-*

BDD-A31161 © 2020 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:55 UTC)

mologie (= morfologie) (De etymologha), *Despre sintaxă* (De syntaxi), și un *Appendix*, ce cuprinde un capitol *Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latinești*, un *Vocabular românesc și latinesc* și *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*.

Prima parte a lucrării, *Despre ortografie*, este importantă nu doar pentru prezentarea corpusului de litere latinești, majuscule și minuscule, cât mai ales pentru faptul că autorul vorbește, în terminologia specifică timpului său, despre modificările suferite de acestea și condițiile în care s-au produs, situație în care specialiștii de mai târziu au văzut o reconfigurare a întregului sistem fonologic, vocalic și consonantic, al românei.

Pentru confirmare, prezentăm câteva astfel de reguli, extrase din capitolele publicate din această carte (în Școala Ardeleană II, 2018: 44-49):

(1) *„A*, dacă este marcat cu accent acut sau este dublu, se pronunță ca în limba latină, de exemplu *cáp*, lat. *caput*; *nás*, lat. *nasus*; *cápraa*. Citește: *cap, nas, capra*.

(2) Când nu are accent, se pronunță așa cum litera slavă ъ este pronunțată de români în ultima silabă a cuvântului [lumină], lat. *lumen*.

(3) Fac excepție de la aceste reguli situațiile în care *a* este așezat înainte de *mb, mp*, și *n* simplu sau este notat cu accent circumflex. În aceste cazuri a se pronunță … mai moale, oarecum pe nas, de exemplu: *camp* [*câmp*], lat. *campus*; *pane* [*pâne*], lat. *panis*. Situația este menționată și pentru vocalele *e, i* (la începutul cuvintelor): *fen* [*fân*], lat. *foenum*; *imperat* [împărat], lat. *imperator*. Se subliniază și faptul că „excepția menționată nu există în cuvinte străine”.

(4) *E*, înainte de *n* simplu se pronunță însă ca *i*, dacă în silaba următoare există un alt *e* sau *i*, de exemplu: *cuvente* [*cuvinte*], lat. *verba*; *dente* [*dinte*], lat. *dens*; *denti* [*dinți*], lat. *dentes*. Citește: *cuvinte, dinte, dinți*.

(5) *E*, urmat de alte consoane, în afară de cele menționate, și dacă în silaba următoare se găsește un alt *e* sau *a* [ă], se pronunță ca și cum ar fi *ea*, de exemplu: *lege* [*leage*], lat. *lex*; *merge* [*mearge*]. Citește *leage, mearge*.

BDD-A31161 © 2020 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:55 UTC)

(6) *O*, înainte de *mb, mp,* și *n*, se pronunță ca *u* latinesc, de exemplu: *compar* [cumpăr], lat. *comparo*; *monte* [munte], lat. *mons*

(7) *O*, dacă în silaba în care se află, urmează o altă silabă care conține vocalele *a* sau *e,* se pronunță ca și cum ar fi *oa*, de exemplu: *porta* [*poartă*], lat. *porta*, *sorte* [*soartă*], lat. sors. Citește *poarta, soarte*.

(8) *C*, înainte de *t*, devine *pt*: *lacte*, lat. *lac.* Citește *lapte*;

(9) *D*, înainte de *i,* se pronunță ca *z* din greacă sau latină, de exemplu: *Dieu dice*, lat. *Deus dicit.* Citește *Zieu zice* etc.;

(10) *L*, în interiorul cuvântului, între două vocale și la finalul cuvântului, dacă este simplu, se pronunță ca *r* latinesc, de exemplu: *mola, anger*. Citește: *moară, înger*" etc.

Situațiile oferite spre exemplificare se extind asupra tuturor literelor din alfabet, cuprinzând astfel, într-o formă sau alta, întreaga gamă de transformări, prezente și în lucrările moderne de lingvistică, care, în multe cazuri, au aproape aceeași formulare: *„a* accentuat în poziție nazală > *î*: *lana* > *lână*, *panem* > *pâne*; *o* în poziție nazală > *u*: *bonus* > *bun, frontem* > *frunte*; *e* în poziție nazală > *î*: *ventum* > *vânt, frenum* > frâu; *t* + *i* > *ț: tibi* > *ție, invitio* > *învăț*; *d* + *i* > *dz* > *z: dico* > *dzic(u)* > *zic, dies* > *dzi* > *zi*; *ct* > *pt: octo* > *opt, lactem* > *lapte* etc. (Cvasnîi Cătănescu 1996: 34-35), sau „diftongarea condiționată a lui *e* și *o* accentuați în *ea*, respectiv *oa*, când în silaba următoare este un *e* sau *a* (nu însă înainte de nazalele *n* și *m*): *seram* > protorom. *seară,* lat. *molam* > *moară* etc. (Frâncu 1997: 36-41).

Transformările prezentate de Samuil Micu reprezintă, de fapt, principalele legi de evoluție a sunetelor din limba latină în limba română. Ele au fost analizate, cu multă vreme în urmă, de Romulus Ionașcu (Ionașcu 1914: 16-25) și, mai apoi, de Sextil Pușcariu, care, în 1922, spunea: „… prea puțini vor fi știind astăzi că cele mai multe transformări de sunete din limba noastră au fost recunoscute de Samuil Micu și arătate în *Gramatica* sa" (Pușcariu 1921-1922: 20).

Regulile formulate de Samuil Micu urmează soluțiile utilizate de el în lucrarea publicată cu un an înainte, *Carte de rugăciuni pentru evlavia omului creștin* (1779), prima tipăritură în limba română cu alfabet latin. Aici, autorul insistă asupra echivalențelor dintre slovele chirilice și literele latine.

BDD-A31161 © 2020 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:55 UTC)

În lipsa fonemelor pe care româna nu le avea, *ă, î, k`, g`, č, ğ, ş, ţ,* autorul face propuneri pentru redarea lor în scris, materializată în diverse forme, nu toate recunoscute mai târziu. El vorbește de accente, de scrierea cu vocală dublă, de similitudinile cu pronunția italiană sau cu cea ungară ori germană, ajungându-se, de cele mai multe ori, la o apropiere de forma latină. Dar, pentru evitarea unei citiri după normele latine, autorul face precizarea prin imperativul *citește* (*lege*), ceea ce înseamnă o preocupare pentru rostirea corectă, ca nu cumva cuvintele să fie redate așa cum erau scrise, ci potrivit regulilor fixate.

De aceea, notarea variantelor noi, nu întotdeauna cu consecvență, și apropierea de cuvintele latine, nu înseamnă o latinizare a limbii române și în rostire, ci este efortul primilor autori de gramatici în găsirea unor litere (foneme) potrivite pentru redarea noilor sunete.

Analiza și a ultimei părți a *Gramaticii* dovedește că Samuil Micu era familiarizat cu transformările produse în trecerea de la latină la română, dar, în lipsa unor litere (foneme) valide, el înclina spre apropierea cuvintelor românești de cele latinești. „Acestea sunt regulile care trebuie observate ca să poți forma din cuvinte latinești cuvinte românești. Toate acestea însă nu sunt de ajuns, ci mai e necesar să schimbi și câteva litere în altele înainte ca, potrivit regulilor date, să faci din cuvinte latinești cuvinte românești" (ed. I: 74, ap. Zdrenghea 1981: 14).

Aceasta nu înseamnă însă nici îndepărtarea cuvintelor străine și înlocuirea lor cu altele latinești. Capitolele dedicate *vocabularului* și *formelor de vorbit*, de la sfârșitul lucrării, dovedesc acest lucru. Mircea Zdrenghea a arătat că în *Vocabular* sunt 486 de cuvinte (inclusiv cele din titlul subcapitolelor, aranjate nu alfabetic, ci grupate pe categorii semantice. Dintre acestea, 334 sunt moștenite din latină, reprezentând 69,13%, 117 sunt împrumutate din alte limbi (bulgară, germană, greacă, maghiară, neogreacă, rusă, slavă), reprezentând 24,07%, 18 cuvinte din latina literară[5], reprezentând 3,7%, patru sunt cu etimon necunoscut (*cioareci, pânză, prunc, sein*), reprezentând 0,82% și alte patru formate pe teren românesc: *fărdezeu* „atheus", *maimari* (= *strămoși*) „majores", *necăsătorință* „celibatus", *zioară* „aurora" (Zdrenghea 1977: 262-263).

BDD-A31161 © 2020 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:55 UTC)

Ca urmare, acuzele de latinizare a limbii române, atât în scris cât și în pronunție, formulate de către unii lingviști, ori de înlăturare a cuvintelor străine din limbă, nu sunt adevărate.

Credem că problemele prezentate acum ne vor călăuzi în analiza ce ne-o propunem și pentru partea de gramatică propriu-zisă, dar și pentru următoarele gramatici tipărite în primul pătrar al secolului al XIX-lea.

Note

[1] Este vorba de gramatica lui Dimitrie Eustatievici (1757), rămasă în manuscris; tipărită abia în 1969: *Gramatica românească. Prima gramatică a limbii române*. Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, Editura Științifică, 157 p.; a călugărului Macarie (1772) și *Institutiones llinguae Valachicae* (c. 1770), cu autor necunoscut (?), tipărită în 2001: *Institutiones llinguae Valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediție critică de Gheorghe Chivu. Revizie și traducerea textului latin de Lucia Wald, București, Editura Academiei Române. Primele două gramatici au fost scrise cu litere chirilice și au avut „ca model gramatici slavone, nepotrivite limbii noastre" (Macrea 1970: 59).

[2] Și Dimitrie Macrea afirma: „Prin această lucrare s-a născut o nouă disciplină în știința românească: lingvistica, iar în lingvistica romanică, aflată la începuturile ei, apărea o nouă limbă, necercetată înainte: limba română" (Macrea 1970: 58).

[3] Călugăr din Ordinul Sfântul Vasile cel Mare. În momentul redactării gramaticii era director de studii al Colegiului „Sfânta Barbara" din Viena (1778-1782), unde se afla și Gheorghe Șincai, în drumul său spre casă (1779-1780), venind de la Roma, unde își făcuse studiile la Colegiul „De propaganda Fide" (1775-1779).

[4] „Gheorghe Gavril Șincai transmite cinstitului cititor multă sănătate".

[5] *Amărânt, candelabru, cometă, culori, dogmă, eclipsă, element, leu, metal, penitență, planetă, profund, rosmarin, selbă, spirit, tigridă, unicorn, zefir*. Faptul că majoritatea au devenit cunoscute de toți vorbitorii, dovedește că introducerea lor în limbă a fost o necesitate. De altfel, în *Logica* (1799), Samuil Micu afirma: „iar unde lipsește limba noastră cea românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele cuvinte, mai ales întru învățături și

BDD-A31161 © 2020 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:55 UTC)

științe, atunci cu socoteală și numai cât este lipsa putem să ne întindem să luăm cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învățată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească" (ap. Zdrenghea 1976: 179).

Bibliografie

Coteanu&Dănăilă 1970 = I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme. Bibliografie*, București, Editura Academiei, 1970.

Cvasnîi Cătănescu 1996 = Maria Cvasnîi Cătănescu, *Limba română. Origini și dezvoltare*, București, Humanitas, 1996.

Frâncu 1997 = Constantin Frâncu, *Geneza limbii și a poporului roman*, Iași, Casa Editorială „Demiurg", 1997.

Macrea 1970 = D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970.

Pușcariu 1921-1922 = Sextil Pușcariu, *Despre legile fonologice*, în DR, II, 1921-1922.

Ionașcu 1914 = Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbii române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914.

SA II 2018 = Școala Ardeleană II, *Scrieri lingvistice. Scrieri literare*, Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel, București, Academia Română. Fundația pentru Știință și Artă. Muzeul Național al Literaturii Române.

Zdrenghea 1976 = Mircea Zdrenghea, *Probleme de limbă în Logica lui Samuil Micu*, în CL, Anul XXI, nr. 2, p. 175-181.

Zdrenghea 1977 = Mircea Zdrenghea, *Structura etimologică a cuvintelor cuprinse în Vocabular-ul din Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, în CL, Anul XXII, nr. 2, p. 261-263.

Zdrenghea 1981 = Mircea Zdrenghea, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae, la 200 de ani*, în CL, Anul XXVI, nr. 1, p. 11-15.

BDD-A31161 © 2020 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:58:55 UTC)